

DOROTA RUSZKIEWICZ*

Preferowana forma życia osobistego młodych dorosłych

Young Adults' Preferred Form of Personal Life

Abstrakt

Artykuł jest poświęcony formom życia osobistego preferowanym przez młodych dorosłych. W postępowaniu badawczym zwrócono uwagę na następujące kwestie: forma życia osobistego, w jakiej badani chcieliby żyć w przyszłości; w przypadku wskazania na związek małżeński – rodzaj ślubu, jaki młodzi dorośli chcieliby zawrzeć w przyszłości; stosunek respondentów do kohabitacji przedmałżeńskiej; opinia ankietowanych na temat wieku, w jakim najlepiej jest zawrzeć związek małżeński oraz na temat instytucji małżeństwa. Badaniami objęto 204 osoby w okresie wczesnej dorosłości, tj. w wieku 18–19 lat. W badaniach posłużono się metodą sondażu diagnostycznego i techniką ankiety. Wyniki badań dowiodły, że większość młodych dorosłych chce w przyszłości zawrzeć związek małżeński, w tym ponad połowa w formie konkordatowej. Wstępem do legalizacji związku małżeńskiego miałyby być kohabitacja przedmałżeńska trwająca od roku do dwóch lat. Zdaniem maturzystów optymalny wiek na zawarcie małżeństwa to wiek między 25. a 30. rokiem życia. Badani wyrazili pogląd, że małżeństwo ma i zawsze będzie mieć duże znaczenie, chociaż obecnie jest postrzegane inaczej niż w przeszłości.

Słowa kluczowe: rodzina, przemiany rodziny, małżeństwo, alternatywne formy życia rodzinnego, młodzi dorośli

Abstract

The article is devoted to the issue of the forms of personal life preferred by young adults. During the research procedure, attention was paid to the following aspects: the form of personal life which the respondents would like to live in the future; if marriage is indicated, the type of wedding that young adults would like to have in the future; respondents' attitudes towards premarital cohabitation; respondents' opinion on the best age to get married and on the institution of marriage. The research included 204 people in early adulthood, i.e. aged 18-19. The research used the diagnostic survey method and

* Dr hab. Dorota Ruszkiewicz, prof. AP – Instytut Pedagogiki, Akademia Piotrkowska w Piotrkowie Trybunalskim, e-mail: dorota.ruszkiewicz@apt.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5687-3749.

questionnaire technique. Research results have shown that the majority of young adults want to get married in the future, including more than half in the form of a concordat. The legalisation of marriage would be preceded by premarital cohabitation lasting from one to two years. According to the high school graduates, the optimal age for marriage is between 25 and 30 years old. The respondents expressed the view that marriage has and will always be of great importance, although it is currently perceived differently than in the past.

Keywords: family, family changes, marriage, alternative forms of family life, young adults

Wprowadzenie

Małżeństwo i rodzina – zdaniem Lucjana Kocika – „są najważniejszymi i najwcześniejszymi instytucjami, które wytworzyła ludzkość. Instytucje te z założenia i z powodu określonych wymogów czasu miały być trwałe”¹. Pojęcie „małżeństwo” występuje zarówno w życiu codziennym, jak i w różnorodnych dziedzinach nauki. Potocznie określamy je jako zalegalizowany związek dwojga ludzi, którzy złożyli przysięgę małżeńską przed Bogiem bądź w urzędzie stanu cywilnego. Stanisław Kawula² wyraża pogląd, że małżeństwo odgrywa specyficzną rolę w powstaniu i rozwoju rodziny.

Małżeństwo jest terminem niezwykle obszernym, ponieważ obejmuje wiele aspektów życia małżonków (m.in. biologiczny, kulturowy, prawny, ekonomiczny czy społeczny). Małżeństwem interesuje się wiele dyscyplin naukowych. Andrzej W. Janke³ wśród nich wymienia: socjologię, która widzi w małżeństwie instytucję, grupę, związek społeczny; prawo – traktujące małżeństwo jako związek sankcjonowany prawnie; psychologię – podkreślającą związki interpersonalne partnerów; teologię upatrującą małżeństwo w kategorii sakramentu; demografię, której przedmiotem zainteresowań jest analiza zawierania i rozpadu małżeństw oraz etnografię, opisującą obyczajowość i obrzędowość małżeństw. Badacze każdej z tych dyscyplin naukowych tworzą własne definicje małżeństwa, które niejednokrotnie różnią się między sobą, choć jednocześnie nadal pozostają podobne w swoim zakresie.

Niezależnie od definicji małżeństwa można wymienić jego charakterystyczne cechy. Jedną z nich jest miłość, która jednoczy dwoje ludzi. Miłość do drugiego człowieka pojawia się już przed wstąpieniem w związek małżeński, ale trzeba ją pielęgnować, aby w trakcie jego trwania była również obecna.

¹ L. Kocik, *Wzory małżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne Sp. z o. o., Kraków 2002, s. 265.

² S. Kawula, *Aspekt pedagogiczny refleksji i badań nad rodziną – uwag kilka*, w: *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A.W. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń 2004, s. 37.

³ A.W. Janke, *Małżeństwo*, w: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 128.

Miłość małżeńska stanowi syntezę, wzrastającą integrację różnych jej aspektów: podobania się sobie nawzajem (upodobania), pożądania i życzliwości. Jest spotkaniem i postępującym jednoczeniem się kobiety i mężczyzny. Polega na oddaniu swojej własnej osoby. Na wzajemnym oddaniu się osób, powierzeniu swojego życia we wszystkich jego egzystencjalnych wymiarach: fizycznym, psychicznym i duchowym drugiemu człowiekowi⁴.

Ludzie zawierają związki małżeńskie nie tylko w obecnych czasach, ale czynili to również w poprzednich wiekach. Zatem cechą małżeństwa jest jego ponadczasowość.

Małżeństwo nie jest wprawdzie wartością autoteliczną – jako miłość czy wolność – jest jednak wartością wyjątkową, wysoko usytuowaną. Na pewno można mu przypisać cechę uniwersalizmu, bowiem występuje w każdej epoce, w każdej kulturze, w każdej religii, w każdym miejscu na Ziemi. Jako specyficzny związek kobiety z mężczyzną początkuje rodzinę, a więc zapewnia trwanie naszego gatunku. Jest bardzo ważnym wzorcem społecznym, stanowiącym punkt odniesienia dla nowo powstających alternatywnych form życia małżeńskiego⁵.

Inne cechy, charakterystyczne dla związku małżeńskiego to umiejętność zawierania różnorodnych kompromisów oraz wzajemna pomoc. Bez nich żaden związek nie miałby szans przetrwania, ponieważ podejmujemy decyzję o życiu z drugim człowiekiem, aby mieć w nim wsparcie. „Warunek udanego związku małżeńskiego stanowi określony poziom rozwoju w zakresie umiejętności udzielania gratyfikacji, negocjowania i poszukiwania twórczych rozwiązań, niekiedy mających charakter kompromisu”⁶. Do aspektu wzajemnej pomocy w małżeństwie nawiązuje również Ewa Wyrwich-Hejduk, która wyraża pogląd, że „małżeństwo jest związkiem kobiety i mężczyzny powołanym w założeniu do wspólnego pożywania, a także podejmowania działań mających na celu dobro stworzonej rodziny, skupionym przede wszystkim na wychowaniu dzieci oraz wzajemnej pomocy”⁷.

Małżeństwo jest traktowane przez społeczność również jako miejsce, w którym może przyjść na świat nowy człowiek oraz być w nim wychowywany do

⁴ E. Rydz, *Refleksje wokół psychologii i etyki miłości*, w: *Małżeństwo: męskość, kobiecość, miłość, konflikt*, red. H. Liberska, M. Matuszewska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2001, s. 127.

⁵ Z. Dąbrowska, *Małżeństwo jako wartość*, „Małżeństwo i Rodzina” 2003, nr 1, s. 4.

⁶ L. Golińska, *Przywiązanie partnerów a ich kompetencje społeczne*, w: *Rodzina i praca w warunkach kryzysu*, red. L. Golińska, E. Bielawska-Batorowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 17.

⁷ E. Wyrwich-Hejduk, *Udział rodziców w kształtowaniu poglądów na temat małżeństwa*, w: *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, red. A. Kwak, M. Bieńko, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 118.

momentu usamodzielnienia się. Andrzej Szwarc podaje, że „na czoło wysuwa się bez wątpienia traktowanie małżeństwa przede wszystkim jako elementu polityki rodzinnej, jako kontraktu majątkowego i źródła legalnego potomstwa, niezbędnego dla utrzymania świetności narodu”⁸.

Z jednej strony wskazano na ponadczasowość małżeństwa, z drugiej jednak strony należy podkreślić, że rzeczywistość społeczna, w której funkcjonujemy, ulega stałym przemianom i ciągłemu rozwojowi. Zmiany te – jak zauważa Małgorzata Dubis⁹ – cechuje zarówno pozytywny, jak i negatywny charakter, a ich konsekwencje bezpośrednio lub pośrednio wpływają na rodzinę. Do zmian pozytywnych zalicza się bez wątpienia polepszenie warunków życia rodziny. Z kolei w repertuarze zmian negatywnych plasuje się zwiększająca się liczba rozwodów i separacji, wzrost liczby rodzin monoparentalnych, odkładanie decyzji o posiadaniu potomstwa lub całkowita rezygnacja z rodzicielstwa czy coraz większa popularność związków kohabitacyjnych bądź życia w pojedynkę jako alternatywy dla małżeństwa i rodziny.

Wobec powyższego zasadne jest poznanie preferencji młodych dorosłych dotyczących planowanego modelu życia rodzinnego.

Założenia metodologiczne projektu badawczego

Przedmiotem badań uczyniono preferencje młodych dorosłych dotyczące planowanego modelu rodziny. Celem badań jest zatem poznanie oczekiwań młodych dorosłych wobec formy życia osobistego. W projekcie badawczym zwrócono uwagę na następujące zagadnienia: forma życia osobistego, w jakiej badani chcieliby żyć w przyszłości; w przypadku wskazania na związek małżeński – rodzaj ślubu, jaki młodzi dorośli chcieliby zawrzeć w przyszłości; stosunek respondentów do kohabitacji przedmałżeńskiej; opinia ankietowanych na temat wieku, w jakim najlepiej jest zawrzeć związek małżeński oraz na temat instytucji małżeństwa (małżeństwo jako przestarzała instytucja vs. małżeństwo jako instytucja, która ma i zawsze będzie mieć duże znaczenie).

Badaniami objęto 204 osoby w okresie wczesnej dorosłości, tj. w wieku 18–19 lat¹⁰. W tym czasie młody człowiek definiuje swoje aspiracje i próbuje je wcie-

⁸ A. Szwarc, *Rygorystyczne normy i swobodne obyczaje. Małżeństwo i związki pozamałżeńskie w opiniach ziemiańsko-arystokratycznej elity w połowie XIX wieku*, w: *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2004, s. 90.

⁹ M. Dubis, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego zagrożeniem dla współczesnej rodziny*, „Wychowanie w Rodzinie” 2017, t. 15, s. 324.

¹⁰ W ujęciu Daniela J. Levinsona okres wczesnej dorosłości trwa od 17. do 22. roku życia. Zob. szerzej L. Miś, *Ery i fazy rozwoju w życiu człowieka dorosłego w ujęciu Daniela J. Levinsona*, w: *Duchowy*

łać w życie m.in. poprzez związki z dorosłymi. Poważnie zatem traktuje drugą płęć¹¹. Jest to czas, w którym część młodych dorosłych snuje już plany dotyczące przyszłości, w tym życia małżeńsko-rodzinnego. Ponadto 18–19-latkowie mają już swoje przemyślenia dotyczące życia rodzinnego, wynikające chociażby z obserwacji swoich rodzin i rodzin, w których wychowują się ich rówieśnicy.

Badania, którymi objęto uczniów klas maturalnych ze szkół na terenie województwa łódzkiego, trwały od września do grudnia 2023 roku. Wykorzystano w nich metodę sondażu diagnostycznego. Z repertuaru technik badawczych wybrano technikę ankiety¹². Na potrzeby badań opracowano narzędzie badawcze – kwestionariusz ankiety dla dorastających „Małżeństwo w wyobrażeniach młodych dorosłych: Oczekiwania młodych dorosłych wobec formy życia osobistego”.

Analizę statystyczną mającą na celu sprawdzenie zależności między zmiennymi wykonano testem chi-kwadrat (χ^2). Obliczenia wykonano w programie PqStat (wersja 1.6.8).

Charakterystyka grupy badanej młodzieży

W badaniu wzięło udział 204 młodych dorosłych prezentujących pełen przekrój społeczny pod względem istotnych cech stratyfikacyjnych.

Tabela 1. Płeć badanych

Odpowiedzi	N	%
Kobieta	101	49,5
Mężczyzna	103	50,5
Ogółem	204	100,0

Źródło: badania własne.

W postępowaniu badawczym wzięło udział niemalże tyle samo kobiet (49,5%) i mężczyzn (50,5%).

rozwój człowieka: fazy życia, osobowość, wiara, religijność: stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia, red. P. Socha, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 52–53.

¹¹ Tamże, s. 52.

¹² Zaprezentowane w artykule wyniki badań są częścią projektu badawczego pt. „Małżeństwo w wyobrażeniach młodych dorosłych”. Aby poznać oczekiwania młodych dorosłych wobec formy życia osobistego, zadano im pięć pytań zamkniętych dotyczących wyżej wymienionego zagadnienia. Wskazano na nie w charakterystyce projektu badawczego.

Tabela 2. Stosunek badanych do wiary

Odpowiedzi	N	%
Głęboko wierzący i praktykujący systematycznie	26	12,7
Wierzący i praktykujący rzadko/niesystematycznie	65	31,9
Wierzący, lecz niepraktykujący	77	37,7
Niewierzący	36	17,7
Ogółem	204	100,0

Źródło: badania własne.

Niewielki odsetek badanych (17,7%) to osoby niewierzące. Pozostali ankietowani wyrazili pogląd, że są wierzący, przy czym tylko 12,7% zadeklarowało głęboką wiarę i systematyczne uczestnictwo w życiu Kościoła. Znacznie więcej respondentów to osoby wierzące, lecz niepraktykujące (37,7%) oraz wierzące i praktykujące rzadko/niesystematycznie (31,9%).

Tabela 3. Miejsce zamieszkania badanych

Odpowiedzi	N	%
Miasto	109	53,4
Wieś	95	46,6
Ogółem	204	100,0

Źródło: badania własne.

Ponad połowa ankietowanych (53,4%) to mieszkańcy miasta. Pozostali respondenci (46,6%) mieszkają na wsi.

Tabela 4. Struktura rodziny, z której pochodzą badani

Odpowiedzi	N	%
Rodzina pełna		
Rodzina naturalna	170	83,3
Rodzina zrekonstruowana	9	4,4
Rodzina adopcyjna	-	-
Rodzina niepełna		
Rodzina sieroca	3	1,5
Rodzina półsieroca	6	2,9
Rodzina rozbita	13	6,4
Rodzina samotnych osób	3	1,5

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość badanych wychowuje się w rodzinie pełnej, w tym aż 83,3% w rodzinie naturalnej. Znikomy odsetek respondentów (4,4%) wskazał na rodzinę zrekonstruowaną. Dla żadnego badanego środowiskiem wychowawczym nie jest rodzina adopcyjna. Część dorastających wychowuje się w rodzinie niepełnej, w tym najwięcej w rodzinie rozbitej (6,4%). Rodzinę półsierocą zaznaczyło 2,9% badanych. Po 1,5% ankietowanych jest wychowywana przez dziadków bądź krewnych oraz samotnych rodziców.

Tabela 5. Posiadanie przez badanych sympatii

Odpowiedzi	N	%
Mam dziewczynę/chłopaka	88	43,1
Obecnie nie mam dziewczyny/chłopaka, ale kiedyś miałem/am	56	27,5
Jeszcze nie miałem/am dziewczyny/chłopaka	60	29,4
Ogółem	204	100,0

Źródło: badania własne.

Najwięcej dorastających, gdyż 43,1%, zadeklarowało posiadanie sympatii. W trakcie przeprowadzania badań 27,5% respondentów nie miało dziewczyny bądź chłopaka, ale kiedyś funkcjonowali w relacji intymno-uczuciowej. Do braku jej doświadczenia przyznało się 29,4% ankietowanych.

Wyniki badań

Model rodziny w ostatnich trzech dekadach podlega istotnym przeobrażeniom. Wśród nich można wymienić wzrost liczby rozwodów i separacji czy opóźnianie się wieku zawierania małżeństw. Coraz większą popularnością cieszą się alternatywne formy życia małżeńskiego, za które Anna Kwak uznaje „układ wzajemnych powiązań seksualnych i rodzinnych, które nie są usankcjonowane prawnie i/lub nie posiadają biologicznego rodzicielstwa”¹³. Takimi alternatywami wobec zinstytucjonalizowanego małżeństwa i rodziny – zdaniem Krystyny Slany¹⁴ – są życie w samotności, monoparentalność, związki homoseksualne, komuny czy kohabitacja.

¹³ A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005, s. 91.

¹⁴ Zob. szerzej K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2002.

Odkładanie decyzji o ślubie lub całkowite odrzucenie możliwości zawarcia związku małżeńskiego to – zgodnie z badaniem CBOS z 2019 roku¹⁵ – rozwiązania coraz częściej praktykowane i dość powszechnie akceptowane społecznie. Blisko dwie trzecie badanych (61,0%) akceptuje fakt, że młodzi ludzie, tymczasowo bądź ostatecznie, rezygnują z małżeństwa. Kwestia ta jest niezrozumiała jedynie dla co trzeciego respondenta (32,0%). Od 2013 roku przyzwolenie na taką postawę wprawdzie minimalnie osłabło (spadek o 2 punkty procentowe), nadal jednak jest wyższe niż w 2008 roku.

Tabela 6. Płeć badanych a preferowana przez nich w przyszłości forma życia osobistego

Preferowana forma życia osobistego w przyszłości	Kobieta		Mężczyzna		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	χ^2	df	p
Związek małżeński	75	75,0	80	77,7	3,160	2	0,206
Związek nieformalny (bez ślubu)	16	16,0	19	18,4			
Życie w pojedynkę	10	10,0	4	3,9			
Ogółem	101	100,0	103	100,0			

Źródło: badania własne.

Wyniki badań dowodzą, że ponad trzy czwarte mężczyzn (77,7%) wyraża chęć zawarcia w przyszłości związku małżeńskiego. Wśród kobiet odsetek ten był zbliżony – wyniósł 75,0%. Jak już wyżej nadmieniono, we współczesnej obyczajowości, obok rodziny w ujęciu tradycyjnym, pojawiają się różne inne alternatywne formy życia rodzinnego. Co ciekawe wskazało na nie niewielu badanych. Model relacji partnerskich, jakim jest kohabitacja, jest bliski 16,0% kobiet i niewielu więcej mężczyzn (18,4%). Jeszcze mniej zwolenników ma życie w pojedynkę, czyli bez stałego partnera/stałej partnerki. Wskazało na nie tylko 10,0% kobiet i niemalże dwukrotnie mniej mężczyzn (3,9%).

Otrzymany wynik testu ($p > 0,05$) nie pozwala na potwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. między płcią badanych a preferowaną przez nich w przyszłości formą życia osobistego.

Najwięcej młodych dorosłych, niezależnie od stosunku do wiary, chciałoby w przyszłości zawrzeć związek małżeński. Taki pogląd wyraziła zdecydowana większość badanych głęboko wierzących i praktykujących systematycznie (92,3%). Wśród pozostałych respondentów odsetek ten był nieco niższy (wyniósł 82,8% wśród osób wierzących i praktykujących rzadko/niesystematycznie,

¹⁵ CBOS, *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej. Komunikat z badań Nr 42/2019*, oprac. R. Boguszewski, Warszawa 2019, s. 1.

Tabela 7. Stosunek badanych do wiary a preferowana przez nich w przyszłości forma życia osobistego

Preferowana forma życia osobistego w przyszłości	Głęboko wierzący i praktykujący systematycznie		Wierzący i praktykujący rzadko/niesystematycznie		Wierzący lecz niepraktykujący		Niewierzący		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	N	%	N	%	χ^2	df	p
Związek małżeński	24	92,3	53	82,8	56	72,7	22	61,1	11,102	6	0,085
Związek nieformalny (bez ślubu)	2	7,7	8	12,5	15	19,5	9	25,0			
Życie w pojedynkę	0	0,0	4	4,7	6	7,8	5	13,9			
Ogółem	26	100,0	65	100,0	77	100,0	36	100,0			

Źródło: badania własne.

72,7% wśród osób wierzących, lecz niepraktykujących oraz 61,1% wśród osób niewierzących).

Otrzymany wynik testu ($p > 0,05$) nie pozwala na potwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. pomiędzy stosunkiem badanych do wiary a preferowaną przez nich w przyszłości formą życia osobistego.

Zawarcie małżeństwa w Polsce może nastąpić w formie cywilnej i konkordatowej. Według art. 1 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego „małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują w związek małżeński”¹⁶. Ślub cywilny ma skutki prawne. Ceremonia cywilna nie ma charakteru religijnego, jest to uroczystość administracyjna. Prawo polskie od 1998 roku, czyli od momentu ratyfikowania Konkordatu ze Stolicą Apostolską oraz dokonanej nowelizacji Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego i niektórych innych ustaw, dopuszcza w określonych wypadkach zawarcie małżeństwa podlegającego prawu polskiemu, a więc małżeństwa prawnie uznanego, w formie cywilnej, jak i wyznaniowej, tj. konkordatowej¹⁷.

¹⁶ *Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy*, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Gdańsk 1995, s. 7.

¹⁷ M. Stasiak, *Zawarcie małżeństwa w formie cywilnej i konkordatowej*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2003, nr 6 (10), s. 60.

Tabela 8. Płeć badanych a rodzaj ślubu, jaki chcieliby zawrzeć w przyszłości

Rodzaj ślubu, jaki badani chcieliby zawrzeć w przyszłości	Kobieta		Mężczyzna		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	χ^2	df	p
Tylko ślub cywilny	25	33,3	21	26,3	0,937	2	0,626
Najpierw ślub cywilny, a za jakiś czas ślub kościelny	10	13,3	13	16,2			
Ślub konkordatowy	40	53,4	46	57,5			
Ogółem	75	100,0	80	100,0			

Źródło: badania własne.

Wyniki badań dowodzą, że ponad połowa badanych kobiet i mężczyzn (odpowiednio 53,4% i 57,5%) chciałyby w przyszłości zawrzeć małżeństwo w formie konkordatowej, tj. będące połączeniem ślubu cywilnego z kościelnym. Zawarcie w przyszłości małżeństwa tylko w formie cywilnej zadeklarowała jedna trzecia respondentek (33,3%) i niewiele mniej respondentów (26,3%). Pozostali ankietowani również wskazali na ślub cywilny, jednak z zaznaczeniem, że jeśli będzie im się układało w małżeństwie, to za jakiś czas zdecydowałiby się na ślub kościelny. Pogląd taki wyraził porównywalny odsetek kobiet i mężczyzn (odpowiednio 13,3% i 16,2%).

Otrzymany wynik testu ($p > 0,05$) nie pozwala na potwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. między płcią badanych a rodzajem ślubu, jaki chcieliby zawrzeć w przyszłości.

Tabela 9. Stosunek badanych do wiary a rodzaj ślubu, jaki chcieliby zawrzeć w przyszłości

Rodzaj ślubu, jaki badani chcieliby zawrzeć w przyszłości	Głęboko wierzący i praktykujący systematycznie		Wierzący i praktykujący rzadko/niesystematycznie		Wierzący, lecz niepraktykujący		Niewierzący		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	N	%	N	%	χ^2	df	p
Tylko ślub cywilny	1	4,6	3	5,5	9	15,8	11	52,3	33,508	6	<0,001
Najpierw ślub cywilny, a za jakiś czas ślub kościelny	5	22,7	18	32,7	21	36,8	3	14,3			
Ślub konkordatowy	16	72,7	34	61,8	27	47,4	7	33,4			
Ogółem	22	100,0	55	100,0	57	100,0	21	100,0			

Źródło: badania własne.

Większość osób głęboko wierzących i praktykujących systematycznie (72,7%) zadeklarowała chęć zawarcia w przyszłości ślubu konkordatowego. W pozostałych grupach odsetek ten był niższy (61,8% w grupie osób wierzących i praktykujących rzadko, 47,4% osób wierzących, lecz niepraktykujących i 33,4% osób niewierzących).

Otrzymany wynik testu ($p < 0,05$) pozwala na stwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. między płcią badanych a rodzajem ślubu, jaki chcieliby zawrzeć w przyszłości.

Kohabitacja przedmałżeńska zyskuje coraz większą akceptację społeczną. Badacze wskazują na różne podejścia do tego zjawiska. Zdaniem A. Kwak¹⁸ kohabitacja może: poprzedzać małżeństwo i stanowić okres przedłużonego chodzenia ze sobą; poprzedzać małżeństwo i stanowić przygotowanie do niego; stanowić alternatywę dla małżeństwa; stanowić formę niezamężnego życia. Badania przeprowadzone przez Annę Matysiak i Monikę Mynarską¹⁹ dowodzą, że w Polsce kohabitacja stanowi głównie przejściową fazę przedmałżeńską.

Tabela 10. Płeć badanych a ich opinia na temat kohabitacji przedmałżeńskiej

Opinia na temat kohabitacji przedmałżeńskiej	Kobieta		Mężczyzna		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	χ^2	df	p
Chciałbym/abym pomieszkać rok czy dwa lata z partnerką/partnerem, żeby sprawdzić czy będziemy tworzyć udany związek w przyszłości, a gdy próba powiedzie się zdecydowałbym/abym się na ślub	65	86,7	74	92,5	5,315	2	0,070
Dopuszczam jedynie tzw. pomieszkiwanie ze sobą od czasu do czasu przed ślubem	4	5,3	5	6,3			
Wspólne mieszkanie jedynie w związku formalnym tj. małżeńskim	6	8,0	1	1,2			
Ogółem	75	100,0	80	100,0			

Źródło: badania własne.

Wyniki badań wskazują, że zdecydowana większość kobiet (86,7%) i mężczyzn (92,5%) wyraziła pogląd, że przed zawarciem związku małżeńskiego chciałyby pomieszkać z partnerem/partnerką rok czy dwa lata celem sprawdzenia, czy będą tworzyć udany związek w przyszłości, a gdy próba powiedzie się, to podjęłyby decyzję o ślubie. „Pomieszkiwanie” ze sobą od czasu do czasu

¹⁸ A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian...*, s. 122–115.

¹⁹ A. Matysiak, M. Mynarska, *Urodzenia w kohabitacji: wybór czy konieczność?*, w: *Nowe wzory formowania i rozwoju rodziny w Polsce. Przyczyny oraz wpływ na zadowolenie z życia*, red. A. Matysiak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 24–53.

przed ślubem akceptuje niemalże taki sam odsetek kobiet i mężczyzn (5,3% i 6,3%). Niewielki odsetek reprezentantów obu grup badanych stwierdził, że do wspólnego zamieszkania powinno dojść dopiero po sformalizowaniu związku (8,0% kobiet i 1,2% mężczyzn).

Otrzymany wynik testu ($p > 0,05$) nie pozwala na potwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. płcią badanych a ich stosunkiem do kohabitacji przedmałżeńskiej.

Tabela 11. Stosunek badanych do wiary a ich opinia na temat kohabitacji przedmałżeńskiej

Opinia na temat kohabitacji przedmałżeńskiej	Głęboko wierzący i praktykujący systematycznie		Wierzący i praktykujący rzadko/niesystematycznie		Wierzący, lecz niepraktykujący		Niewierzący		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	N	%	N	%	χ^2	df	p
Chciałbym/abym pomieszkać rok czy dwa lata z partnerką/partnerem, żeby sprawdzić, czy będziemy tworzyć udany związek w przyszłości, a gdy próba powiedzie się, zdecydowałbym/abym się na ślub	14	63,6	48	88,9	56	96,5	18	85,7	28,479	6	<0,001
Dopuszczam jedynie tzw. pomieszkiwanie ze sobą od czasu do czasu przed ślubem	2	9,1	4	7,4	2	3,5	3	13,0			
Wspólne mieszkanie jedynie w związku formalnym tj. małżeńskim	6	27,3	2	3,7	0	0,0	0	0,0			
Ogółem	22	100,0	54	100,0	58	100,0	21	100,0			

Źródło: badania własne.

Większość osób niewierzących (85,7%) przyznała, że przed zawarciem związku małżeńskiego chciałyby pomieszkać rok czy dwa lata z partnerem/partnerką celem sprawdzenia, czy będą tworzyć udany związek w przyszłości, a gdy próba powiedzie się, to podjęłyby decyzję o sformalizowaniu związku. Żadna osoba z tej grupy nie wskazała, że wspólne mieszkanie może mieć miejsce jedynie w związku formalnym, tj. małżeńskim.

Wśród pozostałych badanych odsetki te były odmienne (96,7% i 0,0% wśród osób wierzących, lecz niepraktykujących, 87,7% i 3,5% wśród osób wierzących i praktykujących rzadko/niesystematycznie oraz 66,7% i 25,0% wśród osób głęboko wierzących i praktykujących systematycznie).

Otrzymany wynik testu ($p < 0,05$) pozwala na stwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. stosunkiem badanych do wiary a ich opinią na temat kohabitacji przedmałżeńskiej.

Dostrzegalny, postępujący proces opóźniania się wieku zawierania małżeństw w Europie, w tym również w Polsce, zainspirował do zadania młodym dorosłym pytania o preferowany wiek zawarcia związku małżeńskiego.

Tabela 12. Płeć badanych a ich opinia na temat wieku, w jakim najlepiej jest zawrzeć związek małżeński

Opinia na temat wieku, w jakim najlepiej jest zawrzeć związek małżeński	Kobieta		Mężczyzna		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	χ^2	df	p
Między 20. a 25. rokiem życia	24	24,5	18	18,0	2,909	3	0,406
Między 25. a 30. rokiem życia	66	67,4	71	71,0			
Między 30. a 35. rokiem życia	7	7,1	11	11,0			
Powyżej 35. roku życia	1	1,0	0	0,0			
Ogółem	98*	100,0	100*	100,0			

Źródło: badania własne.

*Suma odpowiedzi < 101 i < 104, ponieważ nie wszyscy badani udzielili odpowiedzi na pytanie

Wyniki badań dowiodły, że najwięcej kobiet (67,4%) i mężczyzn (71,0%) uważa, że związek małżeński jest najlepiej zawrzeć między 25. a 30. rokiem życia. Jest to zatem czas, w którym ma się ukończone studia bądź inny etap edukacji, a co za tym idzie czas poszukiwania pracy lub rozpoczęcia jej. Blisko jedna czwarta respondentek (24,5%) i blisko jedna piąta respondentów (18,0%) stwierdziło, że decyzje matrymonialne najlepiej jest podjąć między 20. a 25. rokiem życia. Niewielki odsetek badanych wyraził pogląd, że w związek małżeński najlepiej jest wstąpić między 30. a 35. rokiem życia, czyli w okresie stabilizacji zawodowej (7,1% kobiet i 11,0% mężczyzn). Tylko jedna ankietowana, udzielając odpowiedzi na pytanie, wskazała na wiek powyżej 35. roku życia.

Otrzymany wynik testu ($p > 0,05$) nie pozwala na potwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. między płcią badanych a ich opinią na temat wieku, w jakim najlepiej jest zawrzeć związek małżeński.

Małżeństwo jest społecznie zaakceptowaną formą współżycia pary osób i najbardziej aprobowanym sposobem tworzenia rodziny. Upatruje się w nim stabilizacji związku partnerskiego oraz zabezpieczenia prawnego interesów zarówno małżonków, jak i ich dzieci. Jest ciągle pożądanym i oczekiwanym związkiem na poziomie jednostki i w wymiarze społecznym. Szczęśliwe i trwałe małżeństwo, obok rodziny, znajduje się u szczytu wartości poświadczanych przez młodzież. Powszechnie zauważa się jednak, że instytucja ta staje się coraz bardziej krucha i niestabilna zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych²⁰. Coraz częściej podważa się nierozzerwalność małżeństwa czy potrzebę formalizacji związku partnerskiego.

Tabela 13. Miejsce zamieszkania badanych a ich opinia na temat małżeństwa

Opinia na temat małżeństwa	Miasto		Wieś		Wynik testu chi-kwadrat		
	N	%	N	%	χ^2	df	p
Małżeństwo jest przestarzałą instytucją wypieraną przez związki nieformalne czy życie w pojedynkę	20	18,3	11	11,6	1,174	1	0,279
Małżeństwo ma i zawsze będzie mieć duże znaczenie, chociaż obecnie jest postrzegane inaczej niż w przeszłości	89	81,7	84	88,4			
Ogółem	109	100,0	95	100,0			

Źródło: badania własne.

Większość młodych dorosłych mieszkających w mieście (81,7%) i na wsi (88,4%) wyraziło pogląd, że małżeństwo ma i zawsze będzie mieć duże znaczenie, chociaż obecnie jest postrzegane inaczej niż w przeszłości. Dla niecałej jednej piątej mieszkańców miasta (18,3%) i jeszcze mniej mieszkańców wsi (11,6%) małżeństwo jest przestarzałą instytucją wypieraną przez związki nieformalne czy życie w pojedynkę²¹.

Otrzymany wynik testu ($p > 0,05$) nie pozwala na potwierdzenie występowania zależności pomiędzy zmiennymi, tj. między miejscem zamieszkania badanych a ich opinią na temat małżeństwa.

²⁰ A. Giza-Poleszczuk, *Związki partnerskie, małżeństwo i dzieci – kulturowe zróżnicowane postaw, w: Polacy wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, red. A. Jasińska-Kania, M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 236.

²¹ Porównywalne wyniki przywołuje Wojciech Świątkiewicz, *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Kontekst kulturowe i religijne*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 4 (236), s. 142.

Zakończenie

Rosemarie Nave-Herz, na którą powołuje się Józef Baniak, twierdzi, że w niektórych środowiskach społecznych, zwłaszcza młodzieżowych, związek partnerski stanowi konkurencję dla związku małżeńskiego. Zdaniem autorki dzieje się tak, dlatego że związek partnerski jest postrzegany jako bardziej „nowoczesny” czy „na czasie” lub „na fali oczekiwań młodzieży”. Ponadto związek nieformalny, w postrzeganiu młodych ludzi, jest „bezpieczniejszy” niż małżeństwo ujmowane tradycyjnie jako „związek na całe życie”, trwałe i nierozwiązywalny, choćby z religijnego punktu widzenia²².

Tymczasem – jak dowiodły wyniki badań – większość młodych dorosłych (około trzech czwartych kobiet i mężczyzn) chce w przyszłości zawrzeć związek małżeński, w tym ponad połowa w formie konkordatowej. Alternatywne formy życia rodzinnego, takie jak życie w związku kohabitacyjnym czy życie w pojedynkę cechują się niewielkim zainteresowaniem respondentów. Badani, zwłaszcza mężczyźni, okazali się dość krytyczni wobec singli i singlelek.

Wyniki badań własnych korelują z wynikami badań innych autorów. Badania te nie zostały wprawdzie przeprowadzone wśród uczniów klas maturalnych tylko wśród studentów i – co istotne – niejednokrotnie ponad czy blisko 20 lat temu. Wskazują zatem na pewną tendencję wśród młodych ludzi dotyczącą preferowanej formy życia rodzinnego. Badania K. Slany dowodzą zatem, że zdecydowana większość studentów ostatnich dwóch lat jednolitych studiów magisterskich, tj. 86,0% planuje zawrzeć małżeństwo, w tym blisko 75,0% zamierza zawrzeć ślub wyznaniowy, a 11,0% planuje wziąć ślub cywilny, natomiast w stałym związku nieformalnym planuje żyć blisko 14,0% studentów.²³

Wyniki badań Walentyny Ignatczyk wskazują, że ponad 90,0% studentów oraz blisko 94,0% studentek poznańskich uczelni zamierza w przyszłości wstąpić w związek małżeński, przeciwny zamiar deklarowało zaś jedynie 5,8% respondentów oraz 3,4% respondentek²⁴.

Zgodnie z wynikami badań Pauliny Niedopytalskiej przeprowadzonymi wśród osób w wieku 18–35 lat, ponad dwie trzecie badanych odpowiedziało,

²² J. Baniak, *Małżeństwo i rozwody w świadomości młodzieży polskiej przełomu XX i XXI wieku w świetle badań socjologicznych*, „Studia Koszalińsko-Kołońskie” 2021, nr 28, s. 289–290.

²³ K. Slany, *Alternatywne formy...*, s. 211.

²⁴ W. Ignatczyk, *Postawy rodzinne młodzieży akademickiej*, w: *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju lokalnego w warunkach funkcjonowania Polski w strukturach zintegrowanej Europy i przechodzenie do społeczeństwa informacyjnego*, red. J. Olszewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu, Poznań 2008, s. 226.

że planuje w przyszłości wstąpić w związek małżeński, natomiast ponad jedna piąta, że chciałyby w przyszłości tworzyć związek kohabitacyjny²⁵.

Zawarcie związku małżeńskiego przez młodych dorosłych miałyby być jednak poprzedzone kohabitacją. Kohabitacja przedmałżeńska traktowana jako wstęp do legalizacji związku, na którą wskazała zdecydowana większość badanych (blisko 90,0%), miałyby trwać od roku do dwóch lat w celu sprawdzenia, czy będą w przyszłości tworzyć z partnerką/partnerem udany związek. W sytuacji, gdy próba powiedzie się, zdecydowałiby się na ślub.

Na podobny stan rzeczy wskazują wyniki badań Wiktorii Wróblewskiej, Pawła Strzeleckiego i A. Matysiak²⁶, według których blisko dwie trzecie badanych studentów zamierza wstąpić w związek małżeński, który będzie poprzedzony związkiem kohabitacyjnym. Małżeństwo niepoprzedzone wspólnym zamieszkaniem wskazało 14,0% respondentów.

Najwięcej młodych dorosłych (blisko 68,0% kobiet i 71,0% mężczyzn) za optymalny wiek na zawarcie małżeństwa uznało przedział wiekowy między 25. a 30. rokiem życia. Do podobnych wniosków doszła K. Slany²⁷. Powołując się na wyniki własnego badania przeprowadzonego wśród studentów ostatnich dwóch lat jednolitych studiów magisterskich, wyraża pogląd, że „przeciętny deklarowany wiek zawarcia małżeństwa wynosi 27,2 lata i jest prawie jednakowy dla obu płci (mężczyźni 27 lat; kobiety 27,3 lata).

Podobną opinię sformułowała Maria Besiert²⁸, która przeprowadziła badania wśród młodzieży studenckiej po 20. roku życia. Zdaniem autorki większość (67,0%) młodych ludzi opóźnia moment zawarcia małżeństwa, nie określając w ogóle terminu lub odkładając decyzję na kilka lat. Preferowany wiek zawierania małżeństwa jest podobny dla obu płci i wynosi 27,2.

Józef Baniak²⁹ również wyraża pogląd, że młodzi ludzie zawierają związek małżeński w coraz późniejszym wieku. Autor wskazuje, że przeciętny wiek w chwili zawarcia małżeństwa wynosi w Europie 29 lat dla kobiety i 30 lat dla mężczyzny.

Pomimo rosnącej popularności alternatyw dla tradycyjnego modelu rodziny ponad 80,0% mieszkańców miasta i wsi uważa, że małżeństwo ma i zawsze bę-

²⁵ P. Niedopytalska, *Tradycyjne małżeństwo czy nowoczesny związek partnerski? Współczesne postrzeganie alternatyw życia małżeńskiego przez młodych ludzi*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2017, nr 2 (23), s. 65.

²⁶ W. Wróblewska, *Postawy młodzieży w sferze seksualnej w Polsce w okresie przemian a potrzeba edukacji*, Materiał przygotowany dla Krajowego Centrum ds. AIDS do wykorzystania w ramach kampanii skierowanej do rodzin pod hasłem „Rodzina razem przeciw AIDS”, 2007, s. 2, <https://aids.gov.pl/kampanie/2006/artykuly.html> (dostęp: 04.02.2024).

²⁷ K. Slany, *Alternatywne formy...*, s. 218.

²⁸ M. Beisert, *Przemiany współczesnej rodziny polskiej*, „Rocznik Lubuski” 2006, t. 32, s. 26.

²⁹ J. Baniak, *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży gimnazjalnej na tle kryzysu jej tożsamości osobowej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010, s. 15.

dzie mieć duże znaczenie, chociaż obecnie jest postrzegane inaczej niż w przeszłości. Z wynikami badań własnych korespondują badania Tomasza Biernata, Leona Dyczewskiego, Pawła Sobierajskiego i Justyny Szulich-Kałuży³⁰, według których trzy czwarte badanych (75,1%) uważa, że małżeństwo ma i będzie mieć duże znaczenie, 17,8% nie ma na ten temat zdania, a 7,1% uważa małżeństwo za przestarzałą instytucję.

Przeprowadzona przez autorkę analiza statystyczna wykazała, że oczekiwania młodych dorosłych wobec formy życia osobistego nie zależą od ich płci, miejsca zamieszkania czy stosunku do wiary. Udział ostatniej zmiennej niezależnej odnotowano jedynie w stosunku do opinii badanych na temat kohabitacji przedmałżeńskiej. Piotr Kulikowski i Aleksandra Szechlicka³¹, na podstawie analizy wyników badań przeprowadzonych w Polsce w latach 1999–2000 na temat postawy respondentów wobec kohabitacji jako zjawiska oraz jako ewentualnego stylu życia dla siebie i najbliższych, również stwierdzili, że związanianie z religią wywiera silny wpływ na podjęcie ewentualnej decyzji o życiu z partnerem bez ślubu. Prawie 3/4 (72,0%) osób silnie i tylko 45,0% słabo związanych z religią nie chciałoby być w takim związku. Istotnie więcej osób związanych z religią wyklucza w odniesieniu do siebie bycie z partnerem w związku nieformalnym.

Wyniki badań własnych i zaczerpniętych z literatury przedmiotu dowodzą bezspornie, iż pomimo toczącej się dyskusji o kryzysie małżeństwa i rodziny, młodzi dorośli we wczesnym okresie dorosłości, w zdecydowanej większości doceniają instytucję małżeństwa i deklarują zamiar jego zawarcia w przyszłości. Jednak przed podjęciem ostatecznej decyzji chcieliby zamieszkać z przyszłym mężem/przyszłą żoną. Należy zatem przypuszczać, że skłonność do kohabitacji przedmałżeńskiej w dalszym ciągu będzie się zwiększać. Powszechne jest bowiem w kręgach młodzieżowych przyzwolenie na nieformalne związki jako „próbę sprawdzenia się” lub po prostu styl życia³². O wzroście wskaźników tzw. małżeństw na próbę czy „małżeństw bez metryki” nadmienia także J. Mariański, wskazując na motywacje takich zachowań.

Dla jednych jest to szansa lepszego poznania się i uniknięcia niepotrzebnego ryzyka, dla innych okazją zdobycia nowych doświadczeń i dobrego przygotowania się do małżeństwa.

³⁰ T. Biernat, L. Dyczewski, P. Sobierajski, J. Szulich-Kałuża, *Wyobrażenia młodzieży w Polsce o rodzinie*, „Pedagogia Christiana” 2007, nr 1 (19), s. 139.

³¹ P. Kulikowski, A. Szechlicka, *Związki formalne i nieformalne jako wybrane formy współczesnej rodziny*, „Acta Elbingensia. Kwartalnik Naukowy Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej” 2020, nr 1 (44), s. 78.

³² W. Świątkiewicz, *Młodzież wobec małżeństwa...*, s. 142.

Jeszcze dla innych jest to wybór mniejszego zła wynikający z obawy przed rozpadem małżeństwa i późniejszymi problemami religijno-kościelnymi³³.

W tworzeniu się oczekiwań młodych ludzi wobec formy życia osobistego istotne znaczenie ma ich rodzina, pochodzenie w tym przede wszystkim związek ich rodziców³⁴. Jakość relacji rodzinnych i relacji małżeńskiej rodziców, ilość wspólnie spędzanego czasu i wzajemne zaufanie silnie oddziałują na wizję swojego przyszłego związku i partnera. Moc modelowania oczekiwań wobec swoich przyszyłych relacji intymno-uczuciowych jest tym większa, im bardziej pozytywny obraz rodziny i małżeństwa rodziców³⁵.

Na znaczenie rodziny w uczeniu się ról małżeńskich i rodzicielskich wskazuje również Maria Ryś³⁶. Zdaniem autorki to właśnie w rodzinie dziecko uczy się postawy miłości wobec drugiego człowieka, a przede wszystkim wzajemności, bez której relacja nie może zaistnieć i się rozwijać. W rodzinie przyszły współmałżonek czy partner uczy się wspólnego spędzania czasu wolnego, otwartości i serdeczności, wzajemnej ciekawości, szacunku wobec siebie i drugiego człowieka. Poprzez obserwację rodziców dzieci dowiadują się, że w małżeństwie i rodzinie pojawiają się sytuacje konfliktowe i uczą się, jak je konstruktywnie rozwiązywać. Uczą się wreszcie odpowiedzialności za siebie i innych członków rodziny oraz za atmosferę, która w niej panuje.

Bibliografia

- Baniak J., *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży gimnazjalnej na tle kryzysu jej tożsamości osobowej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2010.
- Baniak J., *Małżeństwo i rozwody w świadomości młodzieży polskiej przełomu XX i XXI wieku w świetle badań socjologicznych*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie” 2021, nr 28, s. 287–310.
- Beisert M., *Przemiany współczesnej rodziny polskiej*, „Rocznik Lubuski” 2006, t. 32, s. 19–37.
- Biernat T., Dyczewski L., Sobierajski P., Szulich-Kałuża J., *Wyobrażenia młodzieży w Polsce o rodzinie*, „Pedagogia Christiana” 2007, nr 1 (19), s. 137–155.
- CBOS, *Alternatywne modele życia rodzinnego w ocenie społecznej. Komunikat z badań Nr 42/2019*, oprac. R. Boguszewski, Warszawa 2019.
- Dąbrowska Z., *Małżeństwo jako wartość*, „Małżeństwo i Rodzina” 2003, nr 1, s. 3–11.
- Dubis M., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego zagrożeniem dla współczesnej rodziny*, „Wychowanie w Rodzinie” 2017, t. 15, s. 323–341.

³³ J. Mariański, *Tradycyjne i po(nowoczesne) formy życia rodzinnego w narracji społecznej*, „Rzeszowskie Studia Socjologiczne” 2022, nr 15, s. 20.

³⁴ L. Dyczewski, *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie – pomiędzy tradycją a nowoczesnością*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, s. 154.

³⁵ Tamże, s. 167.

³⁶ M. Ryś, *Konflikty w rodzinie – niszczą czy budują?*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1994, s. 35.

- Dyczewski L., *Wyobrażenia młodzieży o małżeństwie i rodzinie – pomiędzy tradycją a nowoczesnością*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2009.
- Giza-Poleszczuk A., *Związki partnerskie, małżeństwo i dzieci – kulturowe zróżnicowane postawy*, w: *Połączeni wśród Europejczyków. Wartości społeczeństwa polskiego na tle innych krajów europejskich*, red. A. Jasińska-Kania, M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 236–256.
- Golińska L., *Przywiązanie partnerów a ich kompetencje społeczne*, w: *Rodzina i praca w warunkach kryzysu*, red. L. Golińska, E. Bielawska-Batorowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001, s. 15–31.
- Ignatczyk W., *Postawy rodzinne młodzieży akademickiej*, w: *Ekonomiczno-społeczne determinanty rozwoju lokalnego w warunkach funkcjonowania Polski w strukturach zintegrowanej Europy i przechodzenie do społeczeństwa informacyjnego*, red. J. Olszewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu, Poznań 2008, s. 219–232.
- Janke A.W., *Małżeństwo*, w: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999, s. 127–129.
- Kawula S., *Aspekt pedagogiczny refleksji i badań nad rodziną – uwag kilka*, w: *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A.W. Janke, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, Toruń 2004, s. 34–42.
- Kocik L., *Wzory małżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne Sp. z o. o., Kraków 2002.
- Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy*, Wydawnictwo Prawnicze LEX, Gdańsk 1995.
- Kulikowski P., Szechlicka A., *Związki formalne i nieformalne jako wybrane formy współczesnej rodziny*, „Acta Elbingensia. Kwartalnik Naukowy Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej” 2020, nr 1 (44), s. 67–83.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005.
- Mariański J., *Tradycyjne i (po)nowoczesne formy życia rodzinnego w narracji społecznej*, „Rzeszowskie Studia Socjologiczne” 2022, nr 15, s. 9–37.
- Matysiak A., Mynarska M., *Urodzenia w kohabitacji: wybór czy konieczność?*, w: *Nowe wzory formowania i rozwoju rodziny w Polsce. Przyczyny oraz wpływ na zadowolenie z życia*, red. A. Matysiak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2014, s. 24–53.
- Miś L., *Ery i fazy rozwoju w życiu człowieka dorosłego w ujęciu Daniela J. Levinsona*, w: *Duchowy rozwój człowieka: fazy życia, osobowość, wiara, religijność: stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia*, red. P. Socha, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, s. 45–60.
- Niedopytalska P., *Tradycyjne małżeństwo czy nowoczesny związek partnerski? Współczesne postrzeganie alternatyw życia małżeńskiego przez młodych ludzi*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura” 2017, nr 2 (23), s. 60–67.
- Rydz E., *Refleksje wokół psychologii i etyki miłości*, w: *Małżeństwo: męskość, kobiecość, miłość, konflikt*, red. H. Liberska, M. Matuszewska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2001, s. 117–137.
- Ryś M., *Konflikty w rodzinie – niszczą czy budują?*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1994.
- Słany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2002.
- Stasiak M., *Zawarcie małżeństwa w formie cywilnej i konkordatowej*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2003, nr 6 (10), s. 59–72.
- Szwarc A., *Rygorystyczne normy i swobodne obyczaje. Małżeństwo i związki pozamałżeńskie w opiniach ziemiańsko-arystokratycznej elity w połowie XIX wieku*, w: *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturowe aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2004, s. 89–102.
- Świątkiewicz W., *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Konteksty kulturowe i religijne*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2016, nr 4 (236), s. 133–148.

Wróblewska W., *Postawy młodzieży w sferze seksualnej w Polsce w okresie przemian a potrzeba edukacji*, Materiał przygotowany dla Krajowego Centrum ds. AIDS do wykorzystania w ramach kampanii skierowanej do rodzin pod hasłem „Rodzina razem przeciw AIDS”, 2007, <https://aids.gov.pl/kampanie/2006/artykuly.html> (dostęp: 04.02.2024).

Wyrwich-Hejduk E., *Udział rodziców w kształtowaniu poglądów na temat małżeństwa*, w: *Wielość spojrzeń na małżeństwo i rodzinę*, red. A. Kwak, M. Bieńko, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 117–146.